

**АРАБО-ГРЕЦЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ
В ЕТНО-КОНФЕСІЙНІЙ СПІЛЬНОТІ
ЄРУСАЛИМСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ –
ХРОНОЛОГІЯ КОНФЛІКТУ (1914–2010)**

Арабо-грецький конфлікт в Єрусалимському патріархаті є складовою частиною палестинської проблеми, яка нині стає одним із ключових аспектів міжнародної політики. У цій церковній інституції влада з 1534 року монополізована представниками грецької спільноти, об'єднаними у Святогробське братство (своєрідний чернечий орден), тоді як абсолютна більшість православних вірян є арабами. Протягом трьох століть не спостерігалось якоїсь спроби скинення грецького панування, що пояснювалось низьким культурним рівнем арабів, свідомо підтримуваним агіо-тафітами (святотробцями), а також опертям останніх на турецьку владу. Османський уряд, йдучи на поступки грекам, створив міллет Рум – релігійно-юридичний інститут, в якому об'єднувались всі православні піддані імперії без огляду на національність, а управління ним належало константинопольському патріархату, що дозволяло встановлювати і утримувати еллінократію над автономними і автокефальними церквами з не грецьким населенням. Із початком ХІХ століття Близький Схід стає об'єктом колоніальних зазіхань європейських країн, розширюється мережа шкіл і відповідно зростає грамотність, у християнські спільноти проникають ліберально-демократичні, секулярні ідеї, відбувається криза конфесійної ідентичності, і нова світська арабська інтелігенція домагається участі в управлінні церквою. Младотурецька революція спричинила локальні революції в колоніях імперії. У православних арабів була своя революція 1908–1913 років, яка була першою спробою скинути майже чотирьохсотрічний режим агіо-тафітів. Зазнавши поразки, арабський рух поновився після Першої світової війни і триває з піднесеннями і спадами до сьогодні. Єрусалимський патріархат, будучи одним із великих землевласників, через самовільний продаж або оренду землі грецьким керівництвом ізраїльському уряду, стає фактором, що миттєво переростає із внутрішньоконфесійного конфлікту у проблему

Близького Сходу. Пропонована стаття покликана продовжити дослідження тяглості арабо-грецького конфлікту від початку Першої світової війни до Арабської весни [Тарановський].

I. Арабо-грецька конфронтація 1914–1987 років

За Першої світової війни в Палестині встановилася кривава диктатура Джемаль-паші, запідозрені в нелояльності громадські діячі зазнали репресій. Осінній наступ Аленбі 1918 року поклав край турецькому пануванню у країні. Крах Османської імперії був крахом і міллету “Рум”. Нові балканські країни очистили свою територію від еллінського впливу, зникла внаслідок депортації спільнота караманлійців. На постосманському просторі залишилися лише уламки “Руму”, де греки зберегли панування над не елліномовними спільнотами через низку обставин. Це були єгипетські церкви (Олександрійська патріархія і Синайська архієпископія), Албанія і Палестина з Йорданією. У них арабо-православний рух суголосний албанському до сьогоднішнього дня.

З поваленням турецького панування першочерговим завданням для світської інтелігенції стає боротьба за утворення Сирійської держави і протидія сіонізму [8, 1935 السكاكيني]. До руху долучаються нові діячі, як Іса Васіль Бандак (1891–1984), в майбутньому мер Віфлеєму і редактор популярної газети “Голос народу”, що стала виходити з 1919 року [Robson 2011, 81]. Тоді як православні араби включаються в загальноарабський рух опору, патріархія переживає кризу, її борг становить 600 тисяч фунтів стерлінгів, і відбувається конфлікт між патріархом і синодом. Незабаром сама грецька сторона провокує до себе посилену увагу арабської громадськості. У червні 1922 року синод спробував призначити назаретським митрополитом особу, яка не знала арабської мови, що було порушенням навіть положень статуту 1874 року. Новий скандал виник наступного року у зв’язку із продажем землі єврейським поселенцям. Заручившись підтримкою арабів-мусульман, православні араби переходять до рішучих дій і в Хайфі 15 липня 1923 року проводять перший арабський православний з’їзд, на якому розробляють амбітну програму арабізації церкви, викладену в 53-х пунктах. Одна з вимог була усунути слово “Рум” з офіційної назви церкви. Англійська адміністрація змушена була реагувати і створила спеціальну комісію.

Тим часом частина арабомовних православних після тривалих засідань у жовтні того ж року подала свою програму, вважаючи вимоги в Хайфі занадто радикальними. Поміркована партія (рецидив грекоманства) домогалась поновлення змішаної ради і доступу бажаним арабомовним стати ченцями братства. На тлі нового загострення питання про історичні підстави арабських вимог Халіль Ібрагім Казакійа (1864–1934), учасник делегації в Константинополь 1909 року, написав у 1923 році “Історію Єрусалимської апостольської церкви” – першу наукову працю, написану православним арабом із Палестини [Musallam]. Наступного року 26 червня комісія Бертрама – Янга опублікувала свій звіт, в якому подавався історичний огляд і сучасне становище Палестинської церкви та містились рекомендації розпочати поміркований поступовий процес арабізації. Загалом на фоні стабільної економічної ситуації у світі і відповідно невисокої сіоністської колонізації помічається тенденція співробітництва з місцевою колоніальною владою лідерів арабського православного руху, одним з яких був Джордж Антоніус (1891–1942) – виходець з Єгипту, автор праці “Арабське пробудження” 1938 року, що стала наріжною у вивченні історії арабського націоналізму. Активізація громадського життя в цей час відбувається і у Трансйорданії, де православні араби в 1923 році в Аммані створили просвітне товариство “ан-Нагда” (“Відродження”) [Khildani 1993, 190–192; Bovis 1971, 18].

Патріарх Даміан готовий був іти на поступки поміркованої партії, але у серпні 1931 року він помер, і 28 жовтня того ж року був проведений другий арабоправославний з’їзд у Яффі. Однак для православної спільноти куди більш актуальною стала проблема єврейської колонізації, що ринула на початку 30-тих років. 1934 року влада запропонувала компроміс, але його відкинули обидві сторони. Наступного року Святогробським братством був обраний патріарх Тимофій, проте влада визнала його лише в 1939 році. На допомогу арабській православної спільноті вкотре прийшла Румунія, за спільне втручання у справи Бессарабії російських білоемігрантів і греків уряд конфіскував святогробські маєтки, чим завдав відчутного удару братству.

З початком Другої світової війни найактуальнішим для православної спільноти стало питання зовнішньополітичної орієнтації

для вирішення палестинської проблеми. Одна частина орієнтувалась на держави “осі”. Із православних арабів, які осіли в Румунії і балканських країн був створений Арабський легіон. Інша частина дотримувалась пробританського напрямку, після опублікування Білої книги відносини між єврейською спільнотою і Туманним Альбіоном стали прохолодними. Прихильником цієї орієнтації був король Трансйорданії Абдалла, який у зв’язку із кризою в кінці 30-их у Палестині і Сирії виношував плани утворення держави Велика Сирія з династією Хашимітів. Із переломом у війні почав поширюватись прорадянський напрямок. За час мандатного режиму виросло нове покоління, виховане на секулярних цінностях. Крайнім проявом секуляризму стало розповсюдження комуністичної ідеології. Талановита молодь із православної спільноти заснувала прокомуністичну Лігу визволення і в 1944 році у Хайфі стала видавати газету “Союз”. Її представники Еміль Туба (1919–1985), Тауфік Тубі (1922–2011) були головними керманічами комуністичної партії Ізраїлю до кінця 80-их років ХХ століття. На тлі цих віянь відбувся непомітно третій арабо-православний з’їзд в Єрусалимі у вересні 1944 року. Кінець мандатного режиму завершився жахливою трагедією, названою “ан-Накба” (“Катастрофа”). Внаслідок арабо-ізраїльської війни десятки тисяч православних арабів стали біженцями, були вигнані мешканці Грецької колонії в Західному Єрусалимі.

Підсумком завершення війни стала ситуація, за якої патріархія опинилася під трьома політичними режимами. Найбільша частина патріархату перебувала під владою Йорданії, уряд якої прихильно ставився до арабоправославного руху. Посилення інтересу до церковних справ відбулось після смерті патріарха Тимофія у грудні 1955 року. Наступного року знову в Єрусалимі відбувся четвертий арабський православний з’їзд, на якому були присутні 300 делегатів. З’їзд висунув вимоги: відновлення змішаної ради, у розпорядженні якої мала бути третина доходів патріархії, реальна участь у виборі патріарха, доступ арабам до Святогробського братства [Chaterlard 8]. Вимоги набули сили закону в січні 1957 року, але новий уряд під тиском грецької держави зробив ревізію на користь грецької ієрархії. У червні 1958 року був прийнятий новий закон, що регулював діяльність церкви замість статуту, що діяв із поправками від 1874 року. При

патріархії утворювалась рада, яка займалась фінансово-господарськими питаннями і складалася з 5 ченців і 9 світських осіб [Khildani 1993, 220].

Окупація Західного берегу і сектора Гази стала новим випробуванням для православної спільноти. Відбувається радикалізація палестинського руху. Секулярно налаштовані православні араби вливаються в ряди екстремістських організацій або очолюють їх, як Жорж Хабаш (1926–2008) – голова ліворадикальної марксистської організації Народний фронт визволення Палестини. Водночас грецька ієрархія, не афішуючи, співпрацює з урядом Ізраїлю, продаючи або здаючи в оренду земельні ділянки. Двадцятирічний період від Шестиденної війни до Першої інтифади характеризується зростанням відчуття палестинської ідентичності, в цей час відбувається коренізація християнських церков, і їх вперше починають очолювати араби. У 1976 році Англіканську церкву Палестини очолив Фаїк Ібрагім Хаддад, у 1979 році Лютеранську церкву очолив Дауд Хаддад, а на Латинського патріарха вперше обрано араба Мішеля Саббаха 1987 року, що, безумовно, не могло не спонукати православних арабів до дії. Однак загалом, починаючи з початку 30-х років, арабо-православну спільноту мало турбують церковні справи.

II. Нова ескалація міжетнічного напруження

Поштовхом, що збурило не лише арабо-православне середовище, а й усе палестинське суспільство, став глобальний процес третьої хвилі демократизації. Хвиля кольорових революцій, що прокотились у кінці 80-х – на початку 90-х років, зруйнувала комуністичні режими Східної Європи, тоталітарну систему Радянського Союзу, відгукнулася на площі Тянь-Аньмін і припинила існування апартеїду в Південній Африці. Відгомонам цих подій для Палестини стала інтифада (1987–1993) і домовленості в Осло.

У солідарній боротьбі християн і мусульман проти окупаційного режиму в арабів-ортодоксів виокремилась і своя православна інтифада проти грецької церковної ієрархії. Обурення викликало те, що Єрусалимський патріархат, будучи одним із найбільших землевласників (урядом Ізраїлю орендується його земля, на якій знаходиться будівля Кнесету), продовжував продавати або здавати в оренду землю ізраїльським організаціям. Арабський опір

супроводжувався акціями протесту і судовими позовами, а в 1992 році в Єрусалимі відбувся мітинг [Katz, Kark, 522; Roussos, 4]. Грецький патріархат не визнавав права власності арабської спільноти на нерухомість церкви, вважаючи, що вона належить Святогробському братству і всій православній громаді світу. У інтерв'ю єврейській газеті "Гаарец" від 2 вересня 1992 року патріарх Діодор (1981–2000) заявив: "Коли араби прийшли сюди? Греки знаходяться тут понад дві тисячі років. Вони прийшли з Олександром Македонським у 322 році до РХ, і відтоді ми тут. Араби почали заселяти територію протягом сьомого століття. Це наша церква. І якщо вони не бажають приймати наші правила, то в них є тільки одна альтернатива – вибрати іншу церкву або створити власну" [Dermott, 50]. Але все-таки патріарх дозволив деяким арабам стати членами Святогробського братства.

У цей час відбувається поновлення активної діяльності існуючих установ і заснування нових шкіл, церков, клубів, благодійних організацій, медичних центрів. Зріс інтерес православних арабів і до власної історії. Нора Корт, учасниця Арабського православного товариства в Єрусалимі, розпочала створення музею і культурного центру християнської присутності "Вуджуд" у православному кварталі Старого Міста, що остаточно був відкритий у 2010 році. Пробудження активності відбулось і в Йорданії, де 8 грудня 1992 року в Аммані відбувся п'ятий арабо-православний з'їзд під головуванням лідера йорданської спільноти, підприємця і вченого-історика Рауфа Абу Джабера. Посилення уваги до церкви було спричинене не лише матеріальними чинниками, а й світоглядною кризою. Крах СРСР, а з ним і крах комуністичної ідеології серед арабської інтелігенції при одночасному посиленні ісламізації посприяв зростанню релігійності [Kawar].

Угода в Осло 1994 року, за якої Західний Берег і сектор Газа здобували автономію, посилила арабо-православний рух і надихнула діаспору в Америці створити у вересні того ж року Ініціативний комітет, що сприяв арабізації церкви. Крім церковників, одним із його ініціаторів став відомий вчений-філолог Ісса Буллата [Boullata]. Зросли протести проти продажу землі не лише в автономії, а і в самому Ізраїлі, в місті Назареті. Лідером православних громад на території держави Ізраїль Фуадом Фарахом у червні 1998 року в Єрусалимі був проведений мітинг протесту.

Протестувальників підтримав і православний мер Назарета Раміз Джаразі, який заявив, що продаж землі становить загрозу існуванню арабів у Палестині [The Pa's attempts...]. Ювілейне святкування двох тисяч років Різдва Христового, куди з'їхались предстоятелі всіх православних, дало можливість заявити про себе арабомовним ортодоксам [Orthodox leaders...]. У Віфлеємі відбувся мітинг протесту проти ігнорування грецькою патріархією потреб корінної громади. Поява каналу аль-Джазіра під час війни в Іраку, а з ним і лавиноподібне зростання кількості арабомовних каналів та розповсюдження мережі Інтернет дало можливість поширювати інформацію на якісно вищому рівні.

Керування церквою нового патріарха Іренея (2001–2005) відбувалось на тлі проведення нової інтифади, найактивніша перша фаза якої почалась у вересні 2000 року і завершилась 2004 року із вбивством у березні шейха Ясіна і смертю в листопаді Арафата. Новим приводом до подальшого наростання антигрецького руху став конфлікт між патріархом і Аталлою Ханною, арабським архимандритом. Ханна народився 1965 року в селищі Рамех на території Ізраїлю. У 1991 році закінчив богословський факультет Салонікського університету і того ж року був висвячений на священника. Сім років Ханна займався викладацькою діяльністю у православному коледжі Хайфи, а потім патріарх Діодор призначив його головою арабського департаменту і офіційним прес-секретарем патріархії. З обранням на патріарха Іренея Аталла Ханна став відомим своїми гострими виступами проти політики Ізраїлю. Перебуваючи на конференції в Катарі у 2002 році, він зробив жорстку заяву, назвавши політику ізраїльської держави військовим злочином, і закликав до боротьби за створення власної палестинської держави. Це було інтерпретовано як підтримка тероризму. Занадто гострий виступ стурбував патріархію, і на керівництво церкви був здійснений тиск ізраїльською владою. Після повернення Ханни в Палестину в липні того ж року, патріарх запропонував йому підписати заяву, яка засуджує палестинських терористів, на що Ханна відповів відмовою. Іреней усунув архимандрита з посади прес-секретаря, а 22 серпня останній був арештований ізраїльською владою. Ханна вперше виступив проти грецької ієрархії, звинувативши патріарха у пригнобленні арабського елементу в церкві. Арабські громадські

організації і духовенство почали бойкотувати патріарха, а Аталла Ханна залишався під домашнім арештом протягом трьох років [Israel prodded...].

Кульмінацією конфлікту став 2005-ий рік. У одній із місцевих ізраїльських газет 18 березня було опубліковано матеріал про таємну оборудку продажу землі ізраїльській компанії у стратегічно важливому місці Східного Єрусалима біля Яффських воріт Старого міста. У документі стояв підпис патріарха. Це викликало шалене обурення у православних арабів, у Єрусалимі пройшли мітинги, на яких протестувальники несли транспаранти з гаслами: “Збережемо церкву для православних арабів”, “Так – арабізації церкви”, “Ми арабська православна церква”, “Це наша земля”. Єпископат став зазнавати принижень і образ [Palestinian Christian outrage...]. Гострі виступи пролунали від Аталли Ханни. Парламент Палестинської автономії прийняв резолюцію про незаконність управління церквою грецькою ієрархією. Уряд Йорданії зажадав пояснень від патріарха, а останній заперечував свою причетність до угоди. Скандал набув міжнародного резонансу, свої протести висловили уряди всього мусульманського світу, і під їхнім тиском уряд Греції прийняв рішення про відкликання Іренея. Не витримала тиску і патріархія, 6 травня рішенням синоду патріарх був відсторонений. Але останній не погодився, в нього були деякі прихильники, і в патріархії встановилось своєрідне двовладдя. Синод звернувся за допомогою у вирішенні ситуації до константинопольського патріарха, а арабська сторона – до Євросоюзу. Константинопольський православний собор, що відбувся 24–25 травня, прийняв також рішення про усунення патріарха. Представник Антіохійської церкви утримався при голосуванні. Ірней не визнав постанов собору і 5 червня здійснив богослужіння в одній із церков біля Рамалли. Ситуація не поліпшувалась, і синод, відчуваючи ворожість ледь не всього палестинського населення, вирішив піти на переговори з арабською стороною. Новий патріарх Феофіл був обраний 22 серпня, 22 листопада інтронізований. За домовленостями 1 грудня, Аталла Ханна був одногolosно обраний синодом на архієпископа севастійського, а 24 грудня урочисто висвячений у центральному храмі Гробу Господнього. Він та священник Галактіон були уведений до складу синоду. Впер-

ше за майже п'ятсотрічну перерву православні араби Палестини отримали свого єпископа і стали членами синоду [Ward...].

Перемога на виборах у парламент Палестинської автономії 26 січня 2006 року ісламістського ХАМАСу викликала розпач у християнської громади, але згодом ситуація нормалізувалась. Патріарх Феofil, оговтавшись від арабо-православного натиску, почав саботувати домовленості. Під впливом арабо-православної громади Йорданії уряд 14 травня 2007 року відкликав визнання патріарха, але візит наступного місяця міністра закордонних справ Греції Дори Бакоянї, що супроводжувався протестами православних арабів, улагодив справу на користь грецької сторони. Феofil міг тепер почуватись упевнено. На прес-конференції, даній російським журналістам, у відповідь на запитання про присутність у церковному керівництві арабів і перспективи арабізації він заявив: «Як ви знаєте, правильна назва патріархату Рум “Рум православний”. Що означає поняття “Рум”? Воно означає християнізацію Римської імперії і з часом її еллінізацію. Так це було в VII столітті, коли неочікувано нова культура виникла тут. Що стосується арабів-християн, то такого поняття не існує. Немає ніяких арабів-християн, для нас існують арабомовні християни. Я це кажу тому, щоб стати арабом, ви маєте бути послідовником Корану. А християни, не залежно від того, як вони хочуть ідентифікувати себе з арабською культурою, арабським світом, – ісламський світ ніколи не буде вважати їх частиною мусульманської умми, арабського народу» [Беседа...]. Однак протести продовжились, беззаперечним лідером арабо-православної спільноти став Аталла Ханна. Його виступи спрямовані головним чином проти політики Ізраїлю. Останнім найбільш гучним виступом став мітинг протесту на святі Різдва у Віфлеємі 2010 року, організований головою православних організацій Палестини Марваном Тубасі. Протест був спрямований проти надання землі монастиря святого Іллі в оренду ізраїльській компанії [Bethlehem celebrates...]. З настанням Арабської весни, яку всі близькосхідні християни спостерігають із неприхованим острахом, протестна хвиля вщухла. На сьогодні на території патріархії мешкає до 200 тисяч арабомовних ортодоксів, із 120 членів Святогробського братства близько двадцяти є арабами, і два араби присутні серед 19 членів синоду.

Отже, нещодавні події є продовженням процесу столітньої давності, витoki якого сягають XVI століття. У цій боротьбі грецька спільнота для утримання влади в церкві завжди спиралась на колоніальну владу в Палестині і підтримку Грецької держави. Православні араби, крім оперття на власні сили, розраховували на солідарність палестинських арабів інших конфесій. Кожна з етнічних спільнот має свої історичні підстави для контролю за церковною організацією, проте існуюча форма управління є дискримінацією арабо-православної спільноти і порушенням основоположних прав та свобод людини і громадянина, а сама ідея Рум на початку XXI століття виглядає анахронізмом. Тому попри весь песимізм щодо можливості існування в майбутньому близькосхідних християнських громад, процес арабізації церкви в Єрусалимській патріархії буде продовжуватись.

ЛІТЕРАТУРА

Беседа патриарха Иерусалимского Феофила III с представителями российских СМИ // www.godon.org/relig-080428115831

Тарановський С. І. Арабо-православна революція в Палестині (1908–1913 рр.) // *Сходознавство*. 2012. № 59.

Bethlehem celebrates Orthodox Christians, local Christians protest at the Manger Square // www.imemc.org/article

Boullata I. J. Orthodoxy in the Holy Land and Jordan // almoutran.com/2011/03/501

Bovis H. E. The Jerusalem Question, 1917–1968. Stanford Junior University, 1971 // books.google.com.ua/books?id

Chaterlard G. Constitution of Christian Communal Boundaries and Spheres in Jordan. Published in *Jordan of Church and the State* 2010 // [doc].

Dermott D. Shaping the Church, Shaping the City // www.tufts-gioballeadershi

Israel prodded to recognize Greek Orthodox Patriarch // www.orthodoxchristianity

Katz I., Kark R. The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem and its congregation: dissent over real estate // [geography.huji.ac.il/_upload/Ruth Pub pdf](http://geography.huji.ac.il/_upload/Ruth%20Pub.pdf)

Kawar A. S. Greeks, Arabs, the Zionist entity and the Arab Orthodox Sect: an Arab nationalist battle // adibkawar. blogspot.com

Khildani H. Modern Christianity in Holy Land. Bloomington, 1993 // books. googl. com. ua / books? id

Musallam A. A. From wars to Nakbeh // admusallam. Bethlehem. edu

Orthodox leaders gather for Synod // The Desert News – Jan 8, 2000 // news.googl.com

Palestinian Christians outraged at betrayal by Greek Orthodox Church // www.redress.co.uk

The Pa's attempts to take over Christian churches; communities in Jerusalem // www.cdn-friends-icej.ca

Robson L. Colonialism and Christianity in Mandate Palestine. University of Texas Press, 2011 // books.googl.com.ua

Roussos S. The Patriarchate of Jerusalem in the Greek – Palestinian – Israeli Triangle: is there a place of it? // greece.haifa.ac.il

Ward H. Arab secession from patriarchate? // www.athens-news.gr

السكاكيني خليل. فلسطين بعد الحرب الكبيرة. القدس '1935.

(Халіль Сакакіні. Палестина після Великої війни. Єрусалим, 1935.)